

УДК 82-22:821.161.2

ББК 83.3 (4 Укр)

ЗАХІДНОУКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА КОМЕДІЯ 20–30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ: ЖАНРОВА МОДИФІКАЦІЯ

З. Я. Родчин

*Івано-Франківський національний медичний університет;
кафедра мовознавства; 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Мазепи, 25;
тел. +380 (3422) 4-71-08*

Об'єктом статті постає політична комедія; визначається також її місце в драматургії Західної України другої-третьої декад минулого сторіччя. У центр літературознавчої уваги як предмет дослідження потрапили знакові атрибути аналізованого жанру, особливості етики творів західноукраїнських митців.

Ключові слова: жанр, політична комедія, тип мислення, конфлікт, сатира, гумор, сарказм, художні засоби зображення.

Комедія за допомогою гумору, сатири, сарказму й іронії має завдання висміювати та викривати негативні риси дійових осіб і вади середовища. В її основу покладено насамперед відповідний конфлікт, підвалиною якого для побутового жанру є відтворення суперечностей повсякденного життя, а для політичного – суспільного. Крім того, вона (комедія) будується на вигаданих, а не на історичних сюжетах, а фабула, більшою мірою вплетена в соціальне середовище, здебільшого якраз і ґрунтується на винятковому та випадковому. Роздумуючи про політичну комедію, розуміємо, що в її основу закладено не так комізм ситуації, як абсурдність дійсності, яка спричиняє розгубленість і безвір'я персонажів, девальвує морально-етичні можливості сучасника. Щодо цього слушно думку висловлює М. Федь: “Комедія буває гарячою, різкою та нерідко виступає проти тих явищ, які тільки заявили про себе і на котрих ледь помітні хиби. Вона ніби сигналізує, б'є тривогу, попереджуючи про неприємні несподіванки. В ній деталізовані конкретні прикмети сьогонішнього дня...” [8, 50].

Вивченням історико-теоретичних проблем функціонування аналізованого жанру займалися такі літературознавці, як А. Козлов [2], Н. Малютіна [3], В. Працьовитий [7], М. Федь [8], А. Штейн [10] тощо, а безпосередньо українську драматургію 20-х–30-х років у Західній Україні та діаспорі досліджував С. Хороб [9].

З-поміж західноукраїнських комедійних п'єс зазначеного періоду на увагу заслуговують і політичні комедії. По-перше, вони виникали як вияв спротиву диктаторській політиці польської влади. А по-друге, давали своєрідну відповідь радянському режимові, особливий тиск якого

більшою мірою відчували наддніпрянці, аніж галичани. То ж цілком виправданими є дії останніх, оскільки вони не могли залишатися цілком байдужими до тих обставин, у яких перебували їхні єдинокровні брати.

Переконливим з цієї точки зору є твір Володимира Павлусевича «Добродій людства» (Львів, 1934). Тут подається жанровий різновид політичної драми – комедія-фантазія. Драматург розгортає сюжет п'єси навколо вигадки професора – апарату нойограф, який уміє відчитувати думки. Призначення власного витвору вчений убачав у допомозі людям при розкритті злочинів, виявленні подружньої невірності, діагностиці хвороб тощо. На жаль, винахід “не пройшов” повз увагу керівників держави.

Поступово зростає драматична напруга в стосунках професора з можновладцями, які вносять пропозиції стосовно того, як нойограф повинен служити інтересам України, як і кому його вигідно продати. На думку міністра, виробництво таких апаратів варто було б поставити на конвеєр. І за їхньою допомогою неймовірно стане справжнім: представники влади зможуть вимірювати партійні та релігійні переконання українців, визначатимуть “рівень українофільства та радянофобства” пересічних громадян.

В аналізованому епізоді чітко простежується “шкурний” інтерес, егоїзм і амбітність керівництва держави-виробника нойографа (України) на тлі політичної зацікавленості винаходом держави-сусіда (Радянського Союзу). Змальовуючи за допомогою засобів сатири (з майбутньою трансформацією її в сарказм) алогічність міркувань українських можновладців, автор проводить паралель із радянськими лідерами: Троцьким, Бухаріним, Сталіним. Адже сатири “властивий пафос заперечення явища, яке висміюється, її (сатири) критика носить соціально-політичний характер і відрізняється різкістю, емоційністю і безкомпромісністю” [8, с.179].

Істотно, що попри начебто благородну мету, навіть сам професор не є позитивним героєм у драмі. Адже в комедіях такого типу конфлікт розгортається в колі людей, однакових за своїми переконаннями. Як і міністр та опозиція, старий професор узяв на себе роль Абсолюту: право безперешкодно заглядати в душу людини, що давало можливість керувати її долею. Деструктивність помилкових міркувань і дій ученого згодом стає очевидною.

В. Павлусевич упевнений, що висміювання глибинних вад громадсько-побутового життя на тлі політичних обставин із подальшим викриттям його потворної суті сприятиме їхньому (вад) викоріненню. Не випадково драматург концентрує увагу читача-глядача на таких епізодах, як шантаж, чистка лівих партій, чистка професорів, що викликає асоціації з повістю М. Булгакова «Собаче серце» та романом О. Толстого «Гіперболоїд інженера Гаріна». Як і в згаданих творах, головний герой комедії «Добродій людства» розуміє, що винахід тільки зашкодив

навколишнім і передовсім йому самому. То ж ученому приходиться геніальна думка: власне “дітище” слід терміново знищити.

“Професор: Тихо, панство! Дозвольте мені кілька слів. Придивляючись до того всього, що тут діялося, я зробив таке відкриття: людина дуже радо підстерігає душу другої людини, але зате не терпить, коли хто другий як-небудь хоче підглянути її слабості, недостачі, хиби, недомагання, тайни тощо. Мій винахід, розкриваючи перед другими душу людини до найтайніших подробиць, розбираючи її, так сказати б, до нага, став тим самим ворожим самій істоті людської душі, яка не любить ставати нагою перед другими. На цю обставину я не звернув зразу уваги і через те думав, що мій апарат може принести людям добро. Тепер, аналізуючи все, що я тут бачив, приходжу до висновку, що мій апарат може тільки причинитися до побільшення зла серед людей. Тому я його нищу (*ломить і нищить апарат*)” [5, с.66].

Фінал п’єси повертає сюжет до вихідної точки.

Для Володимира Павлусевича притаманний символічний тип художнього мислення. Свідченням цього є часто використовувана система символів, відсутність у «Добродії людства» антропонімів героїв, окрім одного (Лена – донька професора); основна колізія драматичного твору побудована навколо історії створення та застосування апарату “нойограф”; обігрування міфу про невірного Тому. Особливої життєздатності набуває акцентація думок реципієнта щодо розуміння понять “ідеал”, “сумління”, “служіння” кому- чи чому-небудь, “егоїзм”, “нагість душі” тощо.

Заслугує на увагу також і політична комедія в двох діях «Сруль Натягайло» (Коломия, 1931) Аркадія Данка. В основу драми покладено відомий мотив – злодій у злодія украв. Наріжним каменем побудови конфлікту є суперечка між українцями-хліборобами (Онуфрій і Петро) та євреями-купцями (Іцко і Сруль): хто кого більше ошукає, хто кому завдасть більше всіляких “штудеранцій, делікатних крутанцій, ошуканцій, спекулянцій і маркіранцій” [1, с.15]. Будучи випадковим свідком їхньої розмови та водночас співчуваючи землякам, селянин Лесь Крутій вирішує провчити Давидових нащадків. Він пропонує їм купити 100 кг сухих сливок по 120 злотих, нарікаючи при цьому, що в кооперативі брати-українці давали йому тільки 100 злотих за 100 кг. Родзинкою купівлі-продажу стає те, що Сруль та Іцко мали на увазі чорнослив, а Лесь продав їм порубані сливові дерева.

Комедійний характер драми доповнюють побічні сюжетні лінії: як Іцко кілька років тому вкрав у Онуфрія дві “корівки-красульки”, як учора в того ж таки Онуфрія “потягнув” кожуха Іван. Як бачимо, митець акцентує на тому, що не тільки зайди вміли дурити місцеве населення, але й земляки-галичани. За А. Штейном, “на відміну від трагедії, яка вищує дійсність до напруженого зіткнення сил, які борються, а тому й байдужої до деталей побуту і навіть національної своєрідності, в комедії

потрібна така деталізація, де більш сильним є той конфлікт, у якому більше жанрових і національних рис” [10, с.252-253].

Засобами зображення комічного в аналізованому творі є: характеристичні прізвиська (Натягайло, Потягайло, Докучливий, Крутій, Підсмалений, Завзятий); жартівливі народні приказки та прислів'я (“хто вітер сіє, той бурю збирає” [1, 18], “чо бик навик, того риче” [1, с.47]); вульгаризми (“подався із твоєю кумою, ти, свинопасе з Черногузів, ти, свине з Малого Ріжна” [1, с.34], “а бодай йому були всі бебехи пукли” [1, с.38]); вживання іменних частин мови та дієслів у середньому роді – (“говорило я тобі не дати стільки грошей” [1, с.38], “чуєш ти, велике господар?” [1, с.43]).

Втілення мотиву “злодій у злодія вкрав” спостерігаємо і в комедії Володимира Мартиневича «З тамтого світа» (1932). Драматург актуалізує на необхідності подолання існуючого в українців (значною мірою завдяки їхньому нецтву) комплексу беззаперечного потурання громадським “п’явкам”. Автор чітко окреслює час і місце дії: село Кудкудаківці на Поділлі в березні наприкінці ХІХ століття. Напередодні виборів у селі безпорядки: у касі розтрата, вїт і корчмар Хаїм використовують громадські землі без оплати, систематично відбуваються крадіжки майна селян тощо. Крім того, єврей безкарно перепродує вкрадене, що дозволяє грабіжникам і злодіям гуляти та випивати, а це призводить до нових крадіжок і бійок. Через його намовляння начальник громади та писар категорично виступають проти просвітянських заходів, проти закладення крамниці, читальні на селі, тим паче, проти зміни влади, про що вже довгий час мріють молоді газди. На останніх доносять. І навіть жандарм, розуміючи суть усього, але не маючи доказів, не може запобігти злочинам. Єдине, що йому залишається, – заарештовувати жебраків.

Образ жебрака відіграє в п’єсі важливу роль. Підслухавши в корчмі розмову можновладців про підступний донос і про те, як Хаїм і його дружина Геня банують за померлим татом, жебрак Куйбіда намагається скористатися ситуацією і провчити євреїв за зневагу до гоїв. Знаючи про сабаш, він приходить до хати корчмаря, щоб попросити милостиню та який-небудь харч. Пересвідчившись у Гениній розумовій обмеженості, жебрак виманює у неї одяг, їжу, 500 корон начебто для полегшення перебування її батька у пеклі. Коли ж Хаїм повертається додому, дружина хвалиться йому, як зуміла через “людину з тамтого світа” допомогти батькові. Старий єврей вирішує наздогнати кривдника та повернути своє.

У цьому епізоді наростає конфлікт твору не тільки як головної рушійної сили, джерела енергії сюжету, але і як основного художнього засобу, прийому розкриття характерів. Корчмар, бажаючи відібрати майно “малою кров’ю” (оскільки була субота), звертається за допомогою до перехожого-християнина, щоб останній на Хаїмовому конику наздогнав жебрака і повернув євреєві його добро. Парадоксально, але цим християнином виявився сам Куйбіда, який вдруге зумів ошукати хитрого влас-

ника. Так, через скнарість і недалекість корчмар опиняється у безглуздій ситуації, ніж його дружина: не повертає майно, сам віддає жebraкові коня і навіть потрапляє до арешту.

“Хаїм (дивиться на березу та киває головою). Ой вей! Аж тепер мені ясно, що цей злодій набрав не лише мою жінку на одержу та гроші, але й я дався йому набрати і до того додав ще єму коня, щоби не двигав мішка, а повіз на кони на тамтой світ! Ха-ха-ха!” [4, с.37].

На тлі розгляду політичних комедій убачаємо рівноцінною і комедію-жарт «Десятник Люлька, або Війна війною» (1936) Богдана Пирятинського. Конфлікт драматичного твору формується навколо не смішного, а радше прикрого відчуття головного героя – голоду. Маючи два дні відпустки, стрілець Люлька вирішує піти до одного з найближчих сіл, щоби поїсти. Усвідомлюючи, що просто так ніхто його не нагодує, вояк намагається жартами піддобритися до якоїсь жіночки чи дівчини. Для цього він використовує різні засоби: співає пісні, грає на гітарі, освідчується в коханні. Комізм ситуації закладено в тому, що за допомогою залицянь і обману Люлька бажав узяти харчі відразу від чотирьох жінок: і від “дівчини од серця” – Олесі, і від “дівчини-малини” – Марусі, і від молодички Гандзі, і від “козир-дівки – Катерини”.

Стрілець міркував, що все продумав, “аби заздрісні створіння” не дізнались одна про одну. Адже “перша прийде, як закує зозуля. Ніби я!.. Друга прийде, як я закашляю. Третя, як заплещу в долоні, а четверта, як засвищу. А що, ви гадаєте, я робив удень? Я добре вмовився з ними. Докладно” [6, с.22]. Проте через зовнішні обставини (недоречний кашель і свист Яндруха Перинки – чоловіка Гандзі та невчасне кування зозулі) правда розкрилася. Десятникові Люльці перепало, коли жінки захотіли його побити і залишити без їжі. Але як тільки виявилася небезпека з іншого боку (арешт десятника), представниці слабкої статі, співчуваючи воякові, який сидітиме голодний у криміналі, пошкодували його та віддали весь провіант. Завдяки багатому оздобленню піснями, хитрому повороту дії, ігровому характеру, п’єси такого плану заслуговують на жанрову дефініцію “комічна оперетка”.

На наше переконання, драматург змалював портрет головного персонажа дещо занижено. Гадаємо, що це навмисний хід Б. Пирятинського. Твір було написано в часі польської окупації, то ж однозначно простежується авторська оптимістична акцентація на переможній силі національної ідеї, позаяк тільки комічне може дати землякам насагу витримати тягар трагізму існування.

Отож, розглянувши політичні драми, ми можемо зробити висновок, що для західноукраїнської драматургії зовсім невластивою була млявість чи обмеженість комічного репертуару, про що свідчить корпус проаналізованих політичних п’єс. А появу в цьому масиві нових форм (наприклад, комедія-жарт, комедія-фантазія тощо) пояснюємо властивістю комедії до модифікації та прагненням авторів модернізувати, онови-

ти театральний репертуар, експериментуючи з різновидами (зокрема на жанрово-композиційному рівні).

Література

1. Данко А. Сруль Натягайло: комедія в 2-ох діях; [час теперішній] / Аркадій Данко. – Коломия: Рекорд, 1931. – 47 с. – (Бібліотека аматорського театру; Ч.6).
2. Козлов А.В. Українська дожовтнева драматургія : еволюція жанрів : навч. посібник для вузів / А.В.Козлов. – К.: Вища школа, 1991. – 199 с.
3. Малютіна Н. Українська драматургія кінця XIX – початку XX століття: аспекти родо-жанрової динаміки / Наталія Малютіна. – Одеса: Астроспринт, 2006. – 350 с.
4. Мартиневич В. З тамтого світа: комедія в 3-х діях / Володимир Мартиневич. – Львів – Тернопіль: Подільська театральна бібліотека – Нью-Йорк, 1932. – 37, [1] с.
5. Павлусевич В. Добродій людства: комедія на 3 дії / Володимир Павлусевич. – Львів, 1934. – 67 с. – (Дажбог; Ч.8).
6. Пирятинський Б.О. Десятник Люлька, або Війна війною: жарт на 3 дії / Б.О.Пирятинський: [2-й наклад]. – Львів: Лимани, 1936 – 31 с.
7. Працьовитий В. Українська драматургія 20-х – 30-х років XX століття. Жанрова модифікація / Володимир Працьовитий. – Львів: ТЗОВ “Ліга-Прес”, 2001. – 132 с.
8. Федь Н.М. Искусство комедии, или Мир сквозь смех / Н.М.Федь. – М.: Наука, 1978. – 215 с.
9. Хороб С.І. Українська драматургія 20-х – 30-х років у Західній Україні та діаспорі / Степан Іванович Хороб. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 192 с.
10. Штейн А.Л. Философия комедии / А.Л.Штейн // Контекст 1980. – М., 1981. – С. 244-269.

Стаття надійшла до редакційної колегії 10.12.2012 р.

Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором Голодом Р.Б., докт.філол.наук, професором Працьовитим В.С. (Львів)

WEST-UKRAINIAN POLITICAL COMEDY OF THE 20-th-30-th YEARS OF THE XX CENTURY: MODIFIED GENRE

Z. Ya. Rodchyn

*Ivano-Frankivs'k National Medical University; linguistics department;
76018, Ivano-Frankivs'k, Mazepa str., 25; ph. +380 (3422) 4-71-08*

The object of the article is a political comedy as well as its place in West-Ukrainian drama of the second-third decades of the last century. Symbolic attributes of the analyzed genre, poetics peculiarities of Western Ukrainian writers' works are in the centre of the research.

Key words: *genre, political comedy, thinking type, conflict, satire, humour, sarcasm, artistic means.*